

Acceptance of Resolution Number 598; Victory or Defeat?

Mohammad Javad Sobhanifar¹, Aboalghasem Mardomi²

Abstract

Since the remarks of Imam Khomeini, which said that " Acceptance of this (Acceptance of Resolution Number 598); is for me as a deadly poison, but I am satisfied to the sake of God and for His satisfaction I drank sips", in the acceptance of Resolution Number 598, it may create concerns that the war is not finished with the victory, so it is essential that the facts be investigated and be studied.

This article is a descriptive – analytical study which has been studied the temporal conditions and position fronts and the position of the Iran-Iraq agreement on the issuance of Resolution 598 and the contents of it and its differences with the other resolutions issued by the UN Security Council at the imposed war and also, the happenings at the settlement of the imposed war. The results of it that has been done by library studying and related documents and analyzing of data, shows that the war is terminated with a severe defeat to Iraqi Baathist regime and all its supporters.

Keywords: Holy Defense, Resolution Number 598, Imposed War, Settlement of War.

-
- 1- Associate Professor of Strategic Defense Sciences, Department of Defense and Security Studies, Faculty and Research Institute of Defense and Security, Imam Hossein University (AS), Tehran, Iran; mjsobhan@gmail.com.
 - 2- Assistant Professor of Management, Department of Soft Power, Faculty of Humanities and Soft Power, Imam Hossein University of Officer Training and Guard Training, Tehran, Iran; ab.mardomi@gmail.com.

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.25386328.1400.3.2.2.8>

دوفصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)
سال سوم، شماره پنجم، پاییز و زمستان ۱۴۰۰: ص ۲۷-۴۶

پذیرش قطعنامه ۵۹۸؛ پیروزی یا شکست؟

محمدجواد سبحانی فر^۱، ابوالقاسم مردمی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۱۶

چکیده

از آنجا که فرمایش امام خمینی (ره)، مبنی بر «قبول این مسئله برای من از زهر کشنده تر است، ولی راضی به رضای خدایم و برای رضایت او این جرعه را نوشیدم»، در جریان پذیرش قطعنامه ۵۹۸، ممکن است این شائبه را ایجاد کند که جنگ با پیروزی خاتمه نیافته است، ضرورت دارد که واقعیت مورد تحقیق و بررسی قرار گیرد. این مقاله که به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است، شرایط زمانی و موقعیت جبهه‌ها و نیز موضع ایران و عراق در زمان صدور قطعنامه ۵۹۸ و محتوا و تفاوت‌های آن با سایر قطعنامه‌های صادره در خصوص جنگ تحمیلی از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد و همچنین حوادث و اتفاقات پیش آمده در مقطع پایانی جنگ را از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی مورد مطالعه قرار داده و از طریق تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده روشن کرده است که جمهوری اسلامی ایران با پیروزی کامل جنگ را به پایان برده و جنگ با تحمیل شکستی سخت بر رژیم بعثی عراق و بر همه حامیان آن خاتمه یافته است.

کلیدواژه‌ها: دفاع مقدس، قطعنامه ۵۹۸، جنگ تحمیلی، خاتمه جنگ.

۱- دانشیار علوم دفاعی استراتژیک، گروه مطالعات دفاعی امنیتی، دانشکده و پژوهشکده دفاعی و امنیتی، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران؛ mjsobhan@gmail.com

۲- استادیار مدیریت، گروه قدرت نرم، دانشکده علوم انسانی و قدرت نرم، دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)، تهران، ایران؛ ab.mardomi@gmail.com

مقدمه

با متوقف کردن تهاجم سراسری ارتش رژیم بعثی عراق و آزادسازی قریب به اتفاق شهرها و مناطق اشغالی توسط رزمندگان اسلام تا خرداد ۱۳۶۱، به منظور تنبیه متجاوز، گرفتن غرامت جنگی، رها شدن از وضعیت نه جنگ و نه صلح، دستیابی به صلح پایدار، جلوگیری از بازسازی ارتش بعثی عراق، همچنین بازپس گرفتن بخش‌هایی از سرزمین باقی‌مانده در اشغال، خارج کردن شهرهای خرمشهر و آبادان از تیررس دشمن، وادار کردن عراق به قبول عهدنامه ۱۹۷۵ الجزایر، نیازمند بودن به مواضع دفاعی مناسب، برآورده کردن انتظارات مردم به لحاظ داشتن برتری نظامی و...، جنگ تحمیلی با وجود حمایت‌های همه‌جانبه استکبار جهانی از رژیم بعث عراق (پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، ۱۳۹۱)، همچنان با برتری کامل جمهوری اسلامی ایران در خاک عراق ادامه یافت. تداوم انجام عملیات‌های پیروزمند و اعجاب‌آور و پیش‌روی‌های موفقیت‌آمیز رزمندگان اسلام در عملیات خیبر و بدر در تاریخ ۶۲/۱۲/۳ و ۶۳/۱۲/۲۰ که به تصرف جزایر مجنون انجامید و نیز عملیات والفجر ۸ در تاریخ ۶۴/۱۱/۲۰ و عبور از اروندرود، تصرف بندر فاو و قطع ارتباط دریایی عراق و نبرد دلیرانه ۷۵ روزه و در نهایت، تثبیت مناطق تصرفی و همچنین عملیات کربلای ۵ در تاریخ ۶۵/۱۰/۱۹ که دسترسی رزمندگان اسلام را به بصره میسر می‌کرد، صدور قطعنامه ۵۹۸ را در ۶۶/۴/۲۷ موجب شد (سپاه پاسداران، ۱۳۸۱).

برخورد جمهوری اسلامی ایران با این قطعنامه کاملاً متفاوت با قطعنامه‌های قبلی بود و نسبت به رد یا پذیرش آن اعلان موضع صریحی نکرد و آن را رد نمود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱) تا اینکه در ۶۷/۴/۲۷ یعنی یک سال بعد از صدور آن، به‌طور ناگهانی و در میان تعجب همگان و به عبارتی کاملاً غافلگیرانه، پذیرش قطعنامه اعلام شد؛ به‌طوری که بعد از سه روز رژیم بعثی عراق جنگ سراسری جدیدی را علیه جمهوری اسلامی ایران آغاز کرد و در نهایت، با تحمل شکستی سخت در ۶۷/۵/۳ وادار به عقب‌نشینی شد. بنابراین، بررسی سه مقطع مهم از دفاع مقدس یعنی شرایط صدور قطعنامه، پذیرش آن و حوادث بعد از آن می‌تواند واقعیت این مسئله را روشن کند که جنگ تحمیلی با پیروزی کامل و قطعی جمهوری اسلامی ایران خاتمه پیدا کرده است.

بیان مسئله

شائبه‌ای که از قسمتی از بیانیه امام خمینی (ره) در پذیرش قطعنامه ۵۹۸ که قبول آن را به نوشیدن جام زهر تشبیه کرده‌اند، ممکن است ایجاد شود این است که جنگ تحمیلی با پیروزی جمهوری اسلامی ایران خاتمه نیافته است. به همین دلیل، پرداختن به این امر و تبیین این شائبه بسیار ضروری به نظر می‌رسد. بنابراین سؤال اصلی این مقاله این است: آیا پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی جمهوری اسلامی ایران را باید پیروزی تلقی کرد یا شکست؟

روش تحقیق

با توجه به ماهیت و عنوان مقاله، در بررسی آن از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده و به شیوه کتابخانه‌ای و مطالعه اسناد و فیش برداری از آنها اطلاعات لازم جمع‌آوری شده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

اهداف تحقیق

هدف اصلی این تحقیق عبارت است از رفع ابهام و اثبات پیروزی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس با پذیرش قطعنامه ۵۹۸.

اهداف فرعی آن هم عبارت‌اند از:

- تبیین ماهیت قطعنامه ۵۹۸؛
- تبیین شرایط حاکم بر جنگ در زمان تصویب این قطعنامه؛
- تبیین شرایط حاکم بر جنگ در زمان پذیرش این قطعنامه؛
- تبیین شرایط مقطع پایانی جنگ.

روش‌های خاتمه جنگ‌ها

جنگ با هر هدفی که آغاز شود، خاتمه آن از سه وضعیت زیر خارج نیست و در طول تاریخ هم به ویژه در جنگ‌هایی که در قرون اخیر اتفاق افتاده است، این سه وضعیت به وضوح قابل درک است.

۱. خاتمه جنگ وقتی اتفاق می‌افتد که یکی از طرفین منازعه بر طرف مقابل غلبه و آن را وادار به شکست کرده باشد، مثل جنگ جهانی دوم.

۲. خاتمه جنگ به شکلی است که بین دو طرف منازعه آتش بس اعلام و برقرار می شود و منازعه به شکل نه جنگ و نه صلح خاتمه پیدا می کند؛ همچنان که در بین اعراب و رژیم صهیونیستی پیش آمده است.

۳. خاتمه جنگ براساس توافق بر مفاد یک عهدنامه یا قطعنامه انجام می پذیرد و طرفین منازعه از طریق یک میانجی به مخاصمه خاتمه می دهند؛ همان طور که در جنگ تحمیلی رژیم بعثی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران اتفاق افتاد.

اهداف رژیم بعثی عراق از تهاجم سراسری

رژیم بعثی عراق با زمینه سازی ها و آمادگی کامل قبلی (اردستانی، ۱۳۷۸: ۸۵-۸۴)، در حدود ساعت ۱۴ روز ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، تهاجم سراسری خود را علیه کشور جمهوری اسلامی ایران آغاز و با تعداد ۱۹۲ فروند هواپیمای بمب افکن، ۱۹ شهر از جمله: تهران، تبریز، اصفهان، دزفول، همدان، بوشهر، کرمانشاه، سنج، ارومیه و... را مورد حمله هوایی قرار داد. هم زمان، ضمن به زیر آتش توپخانه گرفتن شهرهای مرزی و آغاز حملات دریایی، توسط نیروی زمینی خود به استعداد سه سپاه مجهز با رمز یوم الرعد و با عنوان تبلیغاتی قادسیه صدام (بهزاد و بابایی، ۱۳۸۹: ۳۳) در تمام طول مرز مشترک - ۱۶۰۸ کیلومتر- (محمد حسینی، ۱۳۹۱) و از هر محل و منطقه ای که قابل عبور بود، همه قواعد بین المللی را به طور آشکار نقض کرد و وارد خاک جمهوری اسلامی ایران شد. اگرچه اهداف اعلام شده رژیم بعثی عراق از تجاوز برق آسا عبارت بودند از: ۱. حاکمیت بر رودخانه اروندرود؛ ۲. جداسازی استان نفت خیز خوزستان و ۳. تضعیف منجر به سقوط جمهوری اسلامی ایران (بهزاد و بابایی، ۱۳۸۹: ۳۳) ولی آنچه از اسناد و همچنین از نوع آرایش نظامی و اقدامات آن رژیم برمی آید، اهداف رژیم بعثی عراق از تجاوز آشکار و سراسری فراتر از این موارد بوده است که می توان آنها را با توجه به مرز مشترک به لحاظ تجانس، همگونی و شرایط متفاوت جغرافیایی منطقه و نوع اقدامات جمهوری اسلامی ایران در دفع تجاوز در سه جبهه جنوبی (از دهانه فاو در خوزستان تا چنگوله در ایلام به طول ۴۷۴ کیلومتر)، جبهه میانی (از چنگوله در ایلام تا باووسی در کرمانشاه به طول ۵۱۸ کیلومتر) و جبهه شمالی (از باووسی در کرمانشاه تا دالامرداغ در آذربایجان غربی به طول ۶۱۶ کیلومتر)، به شرح زیر دسته بندی کرد.

جدول ۱- اهداف رژیم بعثی عراق از تجاوز سراسری به جمهوری اسلامی ایران به تفکیک جبهه‌های سه‌گانه

جبهه	جبهه جنوبی از فاو تا چنگوله: ۴۷۴ کیلومتر	جبهه میانی از چنگوله تا باووسی: ۵۱۸ کیلومتر	جبهه شمالی از باووسی تا دالامیرداغ: ۶۱۶ کیلومتر
اهداف	۱. کنترل کامل اروندرود و تصرف خرمشهر و آبادان. ۲. دسترسی به سواحل شمال غربی خلیج فارس با تصرف بنادر امام و ماهشهر. ۳. تصرف منابع مهم نفت و گاز با هدف تضعیف و نابودی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران ۴. تصرف استان خوزستان و الحاق آن به عراق. ۵. تحمیل اراده سیاسی به جمهوری اسلامی ایران و یا سرنگونی آن.	۱. تصرف شهرهای مرزی (قصر شیرین، نفت شهر، سومار و مهران) و سپس سرپل زهاب و گیلان غرب به منظور خوراک تبلیغاتی و آواره کردن مردم در جهت ایجاد مشکل برای جمهوری اسلامی ایران. ۲. تصرف عوارض حساس ارتفاعات زاگرس برای ایجاد پدافند مطمئن و ایجاد یک فضای امن برای شهرهای عراق، به ویژه شهر بغداد.	۱. کنترل معابر و محورهای وصولی مناطق مرزی. ۲. تقویت و پشتیبانی نظامی و مالی از گروهک‌های تروریستی و ضد انقلاب بر علیه جمهوری اسلامی ایران و زمینه سازی برای تجزیه کردستان. ۳. برقراری امنیت و حفظ نقاط حساس و حیاتی کردستان عراق و قطع ارتباط جمهوری اسلامی ایران با گروه‌های معارض عراقی. ۴. پشتیبانی از نیروهای خود در جبهه جنوبی با درگیر کردن بخشی از توان جمهوری اسلامی ایران

مردمی، ۱۳۹۱، جزوه درسی

نگاهی به قطعنامه‌های صادره از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد

طبق ماده ۵۱ منشور ملل متحد، شورای امنیت سازمان ملل متحد وظیفه دارد در صورت وقوع حمله مسلحانه علیه یک عضو ملل متحد... برای حفظ و اعاده صلح و امنیت بین‌المللی اقدام لازم به عمل آورد (سبحانی فر و دیگران، ۱۳۹۱:۴۹). بر این اساس، در جریان جنگ تحمیلی رژیم بعثی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، این شورا با صدور قطعنامه‌هایی تظاهر بر این امر می‌نمود که صدور هشت مورد قطعنامه را می‌توان در این راستا تلقی کرد. در این مقاله قصد تحلیل ماهیت موضع مجامع بین‌المللی به ویژه شورای امنیت سازمان ملل متحد را نداریم، بلکه بنابه ضرورت بحث، نگاه اجمالی به محتوای قطعنامه‌های صادره در خصوص دفاع مقدس از سوی شورای امنیت داریم که تفاوت‌های محتوایی و ماهیتی هفت مورد قطعنامه پیش از قطعنامه ۵۹۸ و ویژگی‌های آن تا حدودی روشن شود.

بررسی محتوا و ماهیت قطعنامه ۵۹۸

بررسی قطعنامه ۵۹۸ و مقایسه آن با هفت مورد قطعنامه‌ای که در طول جنگ تحمیلی از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد صادر شده بود، نشانگر این است که این قطعنامه از هر لحاظ با قطعنامه‌های قبلی تفاوت اساسی داشته و در مقدمه آن به مسایل زیر اشاره شده است:

- ابراز نگرانی از شدت منازعه با تلفات شدید انسانی و تخریب مادی؛
- ابراز تأسف از آغاز و ادامه منازعه؛
- ابراز تأسف از بمباران مراکز صرفاً مسکونی و غیرنظامی؛
- ابراز تأسف از حملات به کشتی‌های بی‌طرف و هواپیماهای کشوری؛
- ابراز تأسف از نقض قوانین بین‌المللی انسان‌دوستانه... به ویژه کاربرد سلاح‌های شیمیایی؛
- ابراز نگرانی عمیق از احتمال گسترش بیشتر منازعه؛
- تصمیم به خاتمه دادن به تمام اقدامات نظامی بین ایران و عراق؛

جدول ۲- نگاهی اجمالی به قطعنامه‌های صادره از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد در طول هشت سال تجاوز رژیم بعثی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران

ردیف	شماره قطعنامه	تاریخ صدور	چکیده محتوای قطعنامه‌ها
۱	۴۷۹	۵۹/۰۷/۰۶	ذکر وضعیت به جای لفظ جنگ یا تجاوز، عدم بیان نقض تمامیت ارضی ایران، عدم پیشنهاد آتش بس، عدم الزام متجاوز به ترک زمین‌های اشغالی
۲	۵۱۴	۶۱/۰۴/۲۳	ذکر لفظ وضعیت، عدم ذکر متجاوز و آغازکننده جنگ، خواستار آتش بس و عقب نشینی به مرزهای بین‌المللی، تعیین گروه ناظر سازمان ملل متحد برای نظارت بر آتش بس
۳	۵۲۲	۶۱/۰۷/۱۲	خواستار آتش بس فوری و خاتمه همه عملیات نظامی، عقب نشینی به مرزها
۴	۵۴۰	۶۲/۰۸/۰۹	تقاضا از دبیرکل برای کوشش‌های میانجیگرانه، خواستار توقف فوری عملیات نظامی علیه هدف‌های غیر نظامی، تأکید بر حق کشتی رانی و بازرگانی آزاد در آب‌های بین‌المللی
۵	۵۵۲	۶۲/۰۳/۱۱	احترام به کشتی‌رانی آزاد، تأکید بر کشتی‌رانی آزاد کشورهای ساحلی، محکوم کردن حمله به کشتی‌ها در مسیر کویت و عربستان
۶	۵۸۲	۶۴/۱۲/۰۵	ابراز تأسف نسبت به اعمال نخستینی که باعث آغاز نزاع شده و تأسف نسبت به تداوم آن، ابراز تأسف نسبت به تشدید نزاع و حمله به کشتی‌ها و هواپیماهای غیر نظامی، ابراز تأسف نسبت به استفاده از سلاح‌های شیمیایی، درخواست آتش بس و توقف هرگونه عملیات نظامی، بازگشت به مرزها، طرح کردن تبادل اسرا
۷	۵۸۸	۶۵/۰۷/۱۹	بسیار کوتاه بود، صورت توصیه‌ای و ارشادی داشت، عدم استفاده از لفظ جنگ و نزاع
۸	۵۹۸	۶۶/۰۴/۲۷	توضیحات این قطعنامه در ادامه مقاله بیان شده است

اسماعیل منصوری لاریجانی، آشنایی با دفاع مقدس، ۱۳۸۸ (برگرفته)

- معتقد شدن به اینکه باید یک راه حل جامع، عادلانه، شرافت‌مندانه و پایدار بین ایران و عراق به دست آید؛

- یادآوری مفاد منشور ملل متحد، به ویژه تعهد همه دولت‌های عضو به حل اختلافات بین‌المللی خود از راه‌های مسالمت‌آمیز؛

- پرهیز از به مخاطره افتادن صلح و امنیت بین‌المللی و عدالت؛

- حکم بر حادث شدن نقض صلح در منازعه بین ایران و عراق (پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، ۱۳۸۷).

بعد از قید مسایل ذکر شده در مقدمه قطعنامه ۵۹۸، ده بند اصلی در آن آمده که مفاهیم زیر در آنها مطرح شده است:

بند اول: رعایت آتش‌بس فوری، خاتمه دادن به تمام عملیات نظامی در زمین، دریا و هوا، بازگرداندن بدون درنگ تمام نیروها به مرزهای شناخته شده بین‌المللی.

بند دوم: درخواست از دبیرکل برای: ۱. اعزام یک تیم ناظر به منظور بررسی، تأیید و نظارت بر آتش‌بس؛ ۲. اتخاذ تدابیر لازم از طریق مشورت با طرفین درگیر و ۳. ارائه گزارش به شورای امنیت.

بند سوم: درخواست مصرانه برای آزادی اسیران جنگی و بازگشتن آنها به کشور خود.

بند چهارم: درخواست از دو کشور برای همکاری با دبیرکل در اجرای قطعنامه و در تلاش‌های میانجی‌گرانه برای حصول یک راه‌حل جامع، عادلانه و شرافتمندانه مورد قبول دو طرف در خصوص تمام موضوعات موجود، منطبق با اصول مندرج در منشور ملل متحد.

بند پنجم: درخواست از تمام کشورها برای مبذول داشتن حداکثر خویشتن‌داری؛ و احتراز از هرگونه اقدامی که ممکن است به تشدید یا گسترش بیشتر منازعه منجر شود و [اقدام برای] سهولت اجرای قطعنامه.

بند ششم: درخواست از دبیرکل برای تفویض اختیار به هیأتی بی‌طرف به منظور تحقیق درباره مسئولیت منازعه، از طریق مشورت با ایران و عراق و ارائه گزارش به شورای امنیت در اسرع وقت.

بند هفتم: درخواست از دبیرکل برای تعیین گروهی از کارشناسان به منظور مطالعه درباره موضوع بازسازی و گزارش به شورای امنیت، تصدیق ابعاد خسارات وارده در خلال منازعه و نیاز به تلاش‌های بازسازی.

بند هشتم: درخواست از دبیرکل برای مورد مطالعه قرار دادن راه‌های افزایش امنیت و ثبات در منطقه از طریق مشورت با ایران و عراق و سایر منطقه.

بند نهم: درخواست از دبیرکل مبنی بر در جریان مداوم قرار دادن شورای امنیت از اجرای قطعنامه.

بند دهم: تصمیم شورای امنیت مبنی بر تشکیل جلسات بیشتر برای تضمین اجرای قطعنامه در صورت ضرورت.

همچنین از نکات قابل توجه در تصویب این قطعنامه این است که پنج عضو دائمی شورای امنیت، در آن وحدت نظر داشته‌اند (دفتر حقوقی وزارت امور خارجه، ۱۳۶۱).

چنان‌که از موارد بیان‌شده معلوم می‌شود، این قطعنامه حالت توصیه و ارشادی نداشته، بلکه آمرانه و دستوری بوده است. البته اشکالاتی هم داشت، از جمله اینکه با ایران مشورت نشده بود. ابهام‌هایی نیز داشت، مثل: عدم صراحت در تعیین متجاوز، عدم یادآوری عامل ناقض حقوق بشر در حمله به مناطق مسکونی غیرنظامی، کشتی‌ها و استفاده‌کننده از عوامل شیمیایی (پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، ۱۳۹۱).

با توجه به مسایل گفته‌شده، دلایلی موجب شد که این قطعنامه با این ماهیت و محتوا صادر شود که غالب خواسته‌های بر حق جمهوری اسلامی ایران را تأمین می‌کرد و تا آن زمان، مجامع بین‌المللی، به ویژه شورای امنیت نسبت به آن بی‌توجه بودند. این دلایل را باید در جبهه‌ها و در شرایط و موقعیت برتر نظامی جست‌وجو کرد که برای رزمندگان اسلام به ویژه بعد از عملیات والفجر ۸ و کربلای ۵ به وجود آمده بود.

شرایط زمانی تصویب و صدور قطعنامه ۵۹۸

بعد از عملیات بیت‌المقدس و آزادسازی بخش اعظم مناطق اشغالی که در ماه‌های اولیه بعد از تهاجم سراسری عراق در اشغال ارتش بعث عراق بود، جمهوری اسلامی ایران بنا به دلایل و مقاصدی از جمله موارد زیر تصمیم به ادامه جنگ در داخل خاک عراق گرفت:

۱. باقی ماندن بخشی از مناطق مرزی و بعضی از ارتفاعات در اشغال عراق؛

۲. قرار داشتن آبادان و خرمشهر در دید و تیررس دشمن؛

۳. عدم پذیرش معاهده ۱۹۷۵ الجزایر توسط صدام؛
 ۴. نبود پیشنهاد مشخص و قانع کننده برای صلح؛
 ۵. بی توجهی به خواسته های برحق جمهوری اسلامی ایران در مشخص کردن متجاوز و تعیین تکلیف غرامت جنگی؛
 ۶. تنبیه متجاوز و آغاز کننده جنگ؛
 ۷. رهایی از وضعیت نه جنگ نه صلح؛
 ۸. رسیدن به یک صلح پایدار و شرافت مندان؛
 ۹. جلوگیری از بازسازی ارتش عراق و ممانعت از تجاوز مجدد به جمهوری اسلامی ایران به دلیل عدم اعتماد به رفتار صدام؛
 ۱۰. داشتن برتری نظامی ایران در آن شرایط و حمایت همه جانبه مردم از رزمندگان؛
 ۱۱. نیاز به داشتن مواضع دفاعی مناسب و مطمئن در خطوط دفاعی برای رزمندگان اسلام.
- جمهوری اسلامی ایران با اتخاذ راهبرد تعقیب متجاوز که با تأسی به راهبرد امام خمینی (ره) مبنی بر نبرد تا سقوط صدام و حزب بعث (بابایی، ۱۳۹۰: ۳۰) حاصل شد، اقدام به عملیات های متعددی نمود و برتری نظامی خود را حتی در داخل خاک عراق همچنان حفظ و به وضوح ثابت کرد. اوج و عظمت این پیروزی ها را می توان در دو عملیات والفجر ۸ و کربلای ۵ مشاهده کرد:
۱. در عملیات والفجر ۸ در بهمن ماه ۱۳۶۴ و پیروزی ها و موفقیت های به دست آمده از آن با تصرف بندر فاو و پیش روی به سمت ام القصر و قطع ارتباط عراق با دریا و تثبیت مناطق تصرفی در برابر پاتک های سنگین و وحشتناک عراق بعد از ۷۵ روز نبرد دلاورانه، موازنه نظامی جنگ را کاملاً تحت تأثیر قرار داد. آثار این پیروزی ها شوک بسیار بزرگی بر حامیان صدام و نظام بین المللی وارد کرد و اختلال قابل توجهی را در تعادل امنیتی، سیاسی و نظامی ذهنیت دنیا به وجود آورد؛ به طوری که بعد از ۱۵ روز از آغاز این عملیات، شورای امنیت اقدام به تصویب و صدور قطعنامه ۵۸۲ کرده، برای اولین بار از لفظ منازعه استفاده می کند؛ نسبت به استفاده از سلاح های شیمیایی ابراز تأسف می کند، البته بدون اینکه از عامل این مسائل نام ببرد و همچنین از تبادل اسرا حرف به میان می آورد و باز بعد از حدود ۸ ماه با صدور قطعنامه ۵۸۸ بر اجرای آن تأکید می کند (ولایتی، ۱۳۷۶).

۲. عملیات کربلای ۵ در نیمه دوم دی ماه ۱۳۶۵ از محور شلمچه و منطقه شرق بصره - که محور مواصلاتی و کلید فتح بصره تلقی می شد - و گذشتن از انواع مختلف استحکامات دفاعی عراق، برتری بلامنازعه نظامی ایران را به جهانیان ثابت و فشار سیاسی سختی را بر دشمن وارد کرد. در این عملیات، پیروزی ایران و یأس و ناامیدی در اردوی استکبار و عوامل آن مبنی بر اینکه رژیم بعثی صدام در مقابله با جمهوری اسلامی ایران ناکام شده است، کاملاً نمایان شد. لذا چالش های انجام گرفته بعد از این عملیات، شورای امنیت را بر آن داشت تا با صدور قطعنامه جدید، نشان بدهد که به خواسته های بر حق جمهوری اسلامی ایران توجه بیشتری دارد. لذا در تاریخ ۱۳۶۶/۴/۲۷ قطعنامه ۵۹۸ را تصویب و صادر کرد.

به این ترتیب ملاحظه می شود که صدور قطعنامه ۵۹۸ در اوج پیروزی های نظامی ایران و فشارهای سیاسی بر رژیم بعثی عراق صادر شد و عمده خواسته های جمهوری اسلامی ایران در آن مورد توجه قرار گرفت و می توانست مبنای مناسبی برای خاتمه جنگ واقع شود. به همین دلیل، برخلاف همه قطعنامه های قبلی که بعد از صدور، از سوی جمهوری اسلامی ایران رد می شد، نسبت به این قطعنامه به صراحت موضعی اعلام نشد. این امر حاکی از آن است که این قطعنامه از سوی مسئولین جمهوری اسلامی ایران نیز بهترین و مناسب ترین قطعنامه تلقی شده است (منصوری لاریجانی، ۱۳۸۸).

بنابراین با توجه به ماهیت این قطعنامه و قدرت برتر نظامی و سیاسی جمهوری اسلامی ایران در زمان صدور آن، می توان آن را نوعی پیروزی در جنگ به حساب آورد.

شرایط زمانی پذیرش قطعنامه ۵۹۸

بازخوانی شرایط زمانی پذیرش قطعنامه ۵۹۸، حاکی از تأثیر و خاطره های ناگواری برای جمهوری اسلامی ایران، رزمندگان اسلام و به ویژه برای امام خمینی (ره) بود که آن بزرگوار قبول آن را کشنده تر از زهر تلقی کردند و برای رضای خدا آن جرعه را نوشیدند و در عین حال، پذیرش قطعنامه را به مصلحت نظام جمهوری اسلامی ایران تشخیص دادند (امام خمینی (ره)).

بر این اساس، باید شرایط زمانی و وضعیت حاکم بر دو کشور درگیر در جنگ را دید و بررسی کرد که چه عواملی باعث پذیرش این قطعنامه برای جمهوری اسلامی ایران شد و تلخی آن در چه چیزی بوده است.

لذا با تشریح و تبیین آن شرایط می توان پاسخ مناسبی برای این پرسش ها به دست آورد. تلاش ایران به منظور کسب پیروزی های نظامی برای تضمین خواسته های به حق خود یعنی محکوم شدن عراق به عنوان متجاوز و پرداخت غرامت جنگی به ایران و تحمیل آن به عراق و حامیان منطقه ای و فرمانطقه ای آن و در دیگر سو، فعالیت گسترده و وسیع برای جلوگیری از پیروزی سیاسی و قاطع جمهوری اسلامی ایران بر پایه برتری نظامی در سال آخر جنگ، به ویژه از نیمه دوم سال ۶۶، موازنه جنگ را به نفع عراق تغییر داد که دلایل و مصادیق آن را به شرح زیر می توان بیان کرد:

۱. فشارهای سنگین، گوناگون و همه جانبه ای بر جمهوری اسلامی ایران وارد شد و حمایت های چندین ساله استکبار جهانی و نظام بین الملل از عراق در آستانه به نتیجه رسیدن قرار گرفت؛ به طوری که ارسال مستمر تجهیزات اعم از سلاح های سبک و سنگین، تجهیزات راهبردی و تسلیحات نظامی، انتقال فناوری پیشرفته و مشارکت دولت های غربی در ساخت سلاح های کشتار جمعی و کمک های مالی فراوان کشورهای حوزه خلیج فارس به ویژه عربستان و کویت به عراق، ارتش رژیم بعثی را در حالت تبدیل شدن به قدرت فرمانطقه ای قرار داد که آمار جدول (۳) مصادقی برای این امر می تواند باشد.

پژوهشکده تحقیقات اسلامی در کتاب *عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس*، به نقل از یک نشریه خارجی، موازنه نظامی ایران و عراق را در سال پایانی جنگ جدول (۴) بیان کرده است.

جدول ۳- آمار مقایسه ای از توان نظامی رژیم بعثی عراق در آغاز تجاوز سراسری و در مرحله پایانی آن به همراه میزان تلفات آن رژیم در طول جنگ

موجودی در آغاز جنگ	خسارت وارده در ۸ سال	موجودی در پایان جنگ	
۳۰۰	۲۳۸	۶۱۰	هواپیما
۸۰	۹۱	۳۲۵	هلی کوپتر
۳۵۳۰	۷۳۶۰	۶۲۳۰	زرهی
۹۰۰	۹۶۵	۳۹۰۰	توپخانه
۲۰۲۰۰۰	۴۱۰۰۰۰	۶۷۷۰۰۰	پرسنل زمینی
۱۲ لشکر	-	۵۷ لشکر	یگان (زمینی)

حسن دری، مرکز مطالعات جنگ، کارنامه نبردهای زمینی، ۱۳۸۱: ۱۵۵

جدول ۴- موازنه نظامی ایران و عراق در سال پایانی

عراق	ایران	
۸۰۰۰۰	۶۵۵۰۰	ارتش (نیروی نظامی)
۷۰۰۰	۱۰۵۰	تانک
۵۶۰۰	۶۰۰	توپخانه
۵۰۰	۴۰۰	هواپیما
۲۰۰	۳۰۰	بالگرد
۳۴	۲۱	کشتی

تقی‌زاده اکبری و دیگران، ۱۳۸۷: ۴۱

آقای محمد درودیان، از محققان دفاع مقدس، هم در کتاب *سیری در جنگ ایران و عراق (آغاز تا پایان)*، ضمن تأکید بر قوت گرفتن توان نظامی عراق می‌نویسد: ارتش عراق در سال ششم جنگ، تعدادی لشکر به تعداد لشکرهای خود افزود و نیروهای پیاده خود را به ۵۵۰ گردان ارتقا داد و در پایان جنگ حدود ۵۰۰۰ تانک، ۴۵۰۰ نفربر زرهی، ۵۵۰۰ توپ‌آلات توپخانه‌ای، ۴۲۰ بالگرد، ۷۲۰ هواپیمای جنگی و ۳۰۰ موشک زمین به زمین اسکاد در اختیار داشت (درودیان، ۱۳۷۶: ۱۳۷ و ۲۰۰).

۲. برخورداری عراق از اطلاعات ماهواره‌ای و جاسوسی غرب در تجزیه و تحلیل توان قوای نظامی ایران، قدرت فرماندهی ارتش عراق را افزایش داد. اعمال رهبری مستبدانه صدام و برداشتن هرگونه مقاومت، تسلیح طبقات مختلف مردم و قرار دادن آنها در سازمان‌های ارتش، توان نیروی انسانی آن را بالا برده و برای به دست گرفتن ابتکار در صحنه جنگ کاملاً آمادگی پیدا کرده بود.

۳. ارتش عراق کاملاً تقویت شد و تهاجمات جدید آن بسیار تهدیدکننده به نظر می‌رسید، به‌ویژه اینکه در سال ۱۳۶۶ برای جمهوری اسلامی ایران هم امکان انجام عملیات در ردیف عملیات‌های گسترده سال‌های قبلی به وجود نیامده بود و برای ارتش صدام فرصت بازسازی مناسبی فراهم شده و با توسعه کمی و کیفی ارتش بعضی در بعد تجهیزات و نیروی انسانی توازن نظامی به نفع عراق تغییر پیدا کرده بود، به طوری که همه مناطق و مواضعی که در طول چند سال

در خاک عراق به تصرف ایران درآمده بود، در عرض حدود سه ماه اول سال ۱۳۶۷ به ارتش عراق واگذار شد (رضایی، ۱۳۸۷).

۴. فشارهای سنگین و تهدیدکننده‌ای بر جمهوری اسلامی ایران وارد شد. تشدید تحریم‌ها؛ مسدود شدن هرگونه معامله آزاد تجهیزات مورد نیاز؛ به حداقل رسیدن درآمدهای نفتی به طوری که در تاریخ ۶۷/۰۱/۲۹ سکوی نفتی سلمان و نصر در خلیج فارس توسط سه ناو جنگی امریکا منهدم شد (سازمان فرهنگی و هنری شهرداری، ۱۳۹۰: ۲۰۹) و شرایط حادی برای بارگیری نفت از جزیره خارک و فروش آن به وجود آمد به طوری که صدور نفت از ۱/۶ میلیون بشکه در روز به ۶۰۰ هزار رسید (مراد پیری و شربتی، ۱۳۹۱: ۱۴۴) و شدت یافتن و علنی شدن موضع‌گیری‌های خصمانه و اقدام‌های عملی و تلاش‌های دیپلماتیک در سطوح و حوزه‌های مختلف علیه جمهوری اسلامی ایران شکل‌گیری نوعی اجماع جهانی علیه ایران را نیز فراهم آورد؛ به طوری که هرگونه اقدام سیاسی، اقتصادی و نظامی را علیه جمهوری اسلامی ایران در افکار عمومی موجه جلوه می‌داد که از آن جمله می‌توان به کشتار حجاج ایرانی، بمباران شیمیایی سردشت و حلبچه و حمله موشکی امریکا به هواپیمای مسافربری ایران اشاره کرد که هیچ‌گونه واکنش درخوری از سوی مجامع بین‌المللی به دنبال نداشت (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۷۸). شدت تهدیدکننده بودن حملات عراق علیه ایران به حدی رسیده بود که حتی بنابه گفته سرلشکر عراقی وفیق السامرائی، «طرح حمله شیمیایی به شهر تهران، پایتخت ایران، نیز تهیه شده بود» (السامرائی، ۱۳۹۰: ۱۸۲).

در چنین شرایط و وضعیتی نظر جمعی نظام را به پذیرش قطعنامه ۵۹۸ - که در اوج برتری جمهوری اسلامی ایران به تصویب رسیده بود- [به امام رساندند] رسانده و امام خمینی (ره) با تصمیم قاطع و ناگهانی در تاریخ ۶۷/۴/۲۷ آن را پذیرفت و با اعلام آن، شرایط و اوضاع بین‌المللی را که به دلیل عدم پذیرش قطعنامه‌های شورای امنیت و تحت تبلیغات جانب‌دارانه استکباری، ایران را جنگ طلب معرفی می‌کردند، به نفع ایران تغییر داد و بار دیگر ابتکار عمل به دست ایران افتاد.

با این توضیح معلوم می‌شود اگرچه جمهوری اسلامی ایران در شرایطی که موازنه به نفع عراق بود، قطعنامه ۵۹۸ را پذیرفت، ولی با توجه به تصویب آن در شرایط کاملاً قوت جمهوری اسلامی ایران و تغییر شرایط بین‌المللی به نفع ایران بعد از پذیرش آن، نمی‌توان این اقدام را شکست برای ایران محسوب کرد. همچنان که حوادث و اتفاقات پیش آمده بعد از پذیرش قطعنامه

۵۹۸ نیز این مطلب را کاملاً مورد تأیید قرار داده است؛ به طوری که فرماندهان عالی جنگ عراق هم، به رغم ابراز تأسف، پذیرش آن را از سوی ایران عاقلانه و به موقع تلقی کردند (وودز و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۵۹).

حوادث بعد از پذیرش قطعنامه ۵۹۸

بعد از پذیرش قطعنامه از سوی ایران که موافقت آن طی نامه‌ای رسمی توسط رئیس‌جمهور به دبیرکل سازمان ملل متحد اعلام شد و در حالی که در مجامع جهانی برای خاتمه جنگ امیدواری‌های زیادی به وجود آمده بود، رژیم بعثی عراق که کاملاً غافلگیر شده بود و پذیرش قطعنامه ۵۹۸ را در آن شرایط کاملاً به ضرر اهداف خود می‌دید، با اقدامات بهانه‌جویانه از جمله مکاتبه با دبیرکل و ارائه پیشنهادهایی که عملاً ناقض بندهای قطعنامه بود، شروع به کارشکنی در مقابل دعوت دبیرکل سازمان برای آغاز مذاکرات سه‌جانبه کرد و برای تهاجم سراسری مجدد به ایران زمینه‌چینی کرد و با آمادگی که قبلاً فراهم کرده بود، در تاریخ ۱۳۶۷/۴/۳۱ یعنی حدود سه روز بعد از پذیرش قطعنامه از سوی ایران، تهاجم سراسری مجددی را در سراسر مرزهای مشترک شروع کرد و مجدداً در جنوب و نیز غرب از مرزها عبور کرد؛ ولی با مقاومت دلاورانه ملت مسلمان و مجاهدت رزمندگان اسلام روبه‌رو شد که با شرایط به وجود آمده روحیه‌ای قوی و فوق‌العاده پیدا کرده بودند و با حضور گسترده بسیجیان در جبهه کمبود جبران شده و یگان‌های رزم کاملاً تقویت شده بودند. بدین ترتیب، نیروهای بعثی بعد از ۲۴ ساعت مجبور به عقب‌نشینی تا مرزهای بین‌المللی شدند. همچنین حمله مذبوحانه منافقین که با حمایت ارتش صدام و طبق برنامه پیش‌بینی شده، از مرز خسروی گذشتند و بعد از عبور از قصر شیرین و سرپل ذهاب، در تنگه چهارزبر زمین گیر شدند، با انجام دادن عملیات مرصاد توسط رزمندگان اسلام با شکست مواجه شد.

به این ترتیب ملاحظه می‌شود اقدامات صدام و حوادث پیش‌آمده بعد از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ هم که با هدف دستیابی به موضع برتر در مذاکرات از طریق اشغال کردن مناطقی از سرزمین جمهوری اسلامی ایران از جمله اشغال مجدد خرمشهر انجام گرفت، کاملاً با شکست مواجه شد. بنابراین می‌توان گفت که در دفاع مقدس، رژیم صدام دوبار متحمل شکست شد (رضایی، ۱۳۸۷).

- و این خود حاکی از پیروزی کامل جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی است.
- ت. مروری هرچند کوتاه بر برخی از بیانات امام خمینی (ره) به عنوان رهبر انقلاب اسلامی، ولی فقیه، فرمانده جنگ و پذیرنده این قطعنامه مبین این مسئله است که پذیرش این قطعنامه خود پیروزی بوده است. برای نمونه فرازهایی از این بیانات ارزشمند ذکر می‌شود:
- ما در جنگ برای یک لحظه هم نادم و پشیمان از عملکرد خود نیستیم.
 - هر روز ما در جنگ برکتی داشته‌ایم که در همه صحنه‌ها از آن بهره جسته‌ایم.
 - ما انقلابمان را در جنگ به جهان صادر نموده‌ایم.
 - ما در جنگ پرده از چهره تزویر جهان‌خواران کنار زده‌ایم.
 - ما در جنگ دوستان و دشمنانمان را شناخته‌ایم.
 - ما در جنگ ابهت دو ابر قدرت غرب و شرق را شکستیم.
 - ما در جنگ ریشه‌های انقلاب پربار اسلامیمان را محکم کردیم.
 - ما در جنگ حس برادری و وطن‌دوستی را در نهاد یکایک مردم بارور کردیم.
- راستی مگر فراموش کرده‌ایم که ما برای ادای تکلیف جنگیده‌ایم و نتیجه فرع آن بوده است؟ (سپاه پاسداران، نقل از صحیفه نور، جلد ۱۳۸۱، ۲۱: ۱۹۲).
- نگاهی گذرا به دستاوردهای دفاع مقدس هم این امر را تأیید می‌کند که جمهوری اسلامی ایران در این جنگ کاملاً پیروز بوده است و اینکه:
۱. رژیم بعثی عراق به هیچ یک از اهداف خود از تهاجم سراسری نرسید؛
 ۲. تمام مناطق اشغالی از متجاوز پس گرفته شد و هیچ نقطه‌ای از کشور جمهوری اسلامی ایران در اشغال عراق باقی نماند؛
 ۳. مفاد عهدنامه ۱۹۷۵ الجزایر مجدداً تأیید شد و مبنای مرز آبی ایران و عراق در اروندرود قرار گرفت؛
 ۴. رژیم بعثی عراق به عنوان متجاوز و آغازکننده جنگ معرفی و عراق ملزم به پرداخت غرامت جنگی به ایران شد؛
 ۵. استقلال جمهوری اسلامی ایران حفظ و مرزهای بین‌المللی آن تثبیت شد؛
 ۶. جمهوری اسلامی ایران از موضع قدرت وارد مذاکره شد.

این نکته نیز باید گفته شود که با توجه به بیانات امام خمینی (ره)، انتظار ایشان خاتمه جنگ با سقوط صدام و حزب بعث و بالاتر از آن بود، ولی با روش دیگری یعنی براساس یک توافق‌نامه و قرارداد به پایان رسید و این امر برای ایشان ناگوار می‌نمود. البته باید همه بیانات امام خمینی (ره) در این خصوص در کنار همدیگر نگریسته شود تا واقعیت این امر روشن‌تر گردد. علاوه بر بیانات ایشان برای پذیرش قطعنامه ۵۹۸ که حاکی از پیروزی جمهوری اسلامی ایران در جنگ است، فرمایش آن بزرگوار درباره شرایط صلح هم مبین انتظار ایشان است که با پذیرش این قطعنامه عملی شد. «ایران می‌گوید تا از خانه ما بیرون نروید و تا جرم‌هایی که کرده‌اید معلوم نشود که شما مجرم هستید و تا ضررهایی که به ایران زده‌اید جبران نشود و حکم به جبران نشود، صلح معنی ندارد (صحیفه نور، جلد ۱۶: ۷۶)».

فرازی از بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۷۹/۰۷/۰۶ هم باز شاهد زنده و دلیل بسیار محکمی بر این مسئله می‌تواند باشد که در دیدار با متولیان فرهنگ و هنر دفاع مقدس ایراد فرموده‌اند:

«ما در این ماجرای هشت ساله، یک پیروزی مطلق به دست آوردیم. ما که جنگ را شروع نکرده بودیم که بگوییم فلان جا را می‌خواستیم بگیریم، نتوانستیم، پس ناکام شدیم، قضیه این نبود. قضیه این بود که دشمنی به ما حمله کرده بود و می‌خواست بخشی از خاک ما را بگیرد. همه دنیا هم به او کمک کردند، ما هم مردانه ایستادیم، ناکام شد و بینی‌اش به خاک مالیده شد و برگشت. پیروزی از این بالاتر؟»

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بررسی و تحلیل شرایط سه مقطع زمانی یعنی زمان صدور قطعنامه ۵۹۸ از سوی شورای امنیت، محتوای آن و زمان پذیرش قطعنامه ۵۹۸ توسط جمهوری اسلامی ایران که بنابه مصلحت انجام گرفت و حوادث بعد از پذیرش آن در تهاجم سراسری دوباره صدام به ایران و دفاع شجاعانه رزمندگان اسلام و وادار کردن مجدد متجاوزان به عقب‌نشینی و گرفتن هرگونه ابتکار عمل از دشمن، جای هیچ‌گونه تردیدی باقی نمی‌گذارد که جمهوری اسلامی ایران جنگ تحمیلی عراق علیه ایران را با پیروزی کامل به پایان برده است و چنانچه کلام امام خمینی (ره) در پیامشان حمل

بر شکست تلقی شود، منطقی و منطبق با واقعیت نیست. همچنان که مرور بعضی از بیانات و پیام‌های امام خمینی (ره) در فاصله زمانی بعد از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ تا آخر عمر شریف ایشان هم می‌تواند دلیلی بر این مسئله باشد.

منابع

- ۱- امام خمینی (ره)، روح الله (۱۳۷۸)؛ صحیفه نور، جلدهای ۱۶ و ۲۱، چاپ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام.
- ۲- امام خامنه ای، سید علی (۱۳۷۹)؛ حدیث ولایت، ۱۳۷۹/۰۷/۰۶.
- ۳- اردستانی، حسین (۱۳۷۶)؛ جنگ ایران و عراق، رویارویی استراتژی‌ها، چاپ اول، تهران: دانشگاه امام حسین (ع).
- ۴- بابایی، گلعلی (۱۳۹۰)؛ ضربت متقابل، چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات سوره مهر.
- ۵- بهزاد، حسین و بابایی، گلعلی (۱۳۸۹)؛ همپای صاعقه، چاپ ۱۷، تهران: انتشارات سوره مهر.
- ۶- پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس (۱۳۹۱)؛ آشنایی با معارف دفاع مقدس، چاپ اول، تهران: سمت.
- ۷- پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس (۱۳۸۷)؛ جنگ ایران و عراق از نگاه مطبوعات جهان، چاپ اول، ج ۸، تهران: انتشارات شکیب.
- ۸- تقی‌زاده اکبری، علی و دیگران (۱۳۸۷)؛ پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ج ۱، قم: زمزم هدایت.
- ۹- درودیان، محمد (۱۳۷۸)؛ سیری در جنگ ایران و عراق، ج ۵ (پایان جنگ)، چاپ چهارم، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
- ۱۰- درودیان، محمد (۱۳۷۶)؛ سیری در جنگ ایران و عراق، ج ۱، (آغاز تا پایان)، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
- ۱۱- دری، حسن (۱۳۸۱)؛ کارنامه نبردهای زمینی (اطلس راهنما شماره ۵)، تهران: سپیده احرار.
- ۱۲- دفتر حقوقی وزارت امور خارجه (۱۳۶۱)؛ تحلیلی بر جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، ج ۱، چاپ اول، تهران: وزارت امور خارجه، دفتر حقوقی.
- ۱۳- رضایی، محسن (۱۳۸۷)؛ «فراز و نشیب‌های جنگ تحمیلی با نگرشی بر پایان جنگ»، فصلنامه مطهر، سال ۲، ش ۲.
- ۱۴- سازمان فرهنگی و هنری شهرداری تهران (۱۳۹۰)؛ روز نگار جامع ایران پس از انقلاب اسلامی، چاپ نخست، تهران: مؤسسه نشر شهر.
- ۱۵- السامرای، وفیق (۱۳۹۰)؛ ویرانی دروازه شرقی، ترجمه عدنان قارونی، چاپ ششم، تهران:

- مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس (مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ).
- ۱۶- سبحانی فر، محمدجواد و دیگران (۱۳۹۱)؛ اندیشه‌های فرمانده معظم کل قوا با نگرشی بر مکتب دفاعی اسلام، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع).
- ۱۷- سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ (۱۳۸۱)؛ کارنامه نبردهای زمینی (اطلس راهنما شماره ۵)، تهران: سپیده احرار.
- ۱۸- سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ (بی‌تا)؛ تعقیب متجاوز، تهران: سپیده احرار.
- ۱۹- سوداگر، احمد (۱۳۸۷)؛ یادداشت‌های اولین دوره آموزش تدریس دفاع مقدس، تهران: دانشکده شهید مطهری.
- ۲۰- محمدحسینی، مسعود (۱۳۹۱)؛ مرزهای ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع).
- ۲۱- مراد پیری، هادی و شربتی، مجتبی (۱۳۹۱)؛ آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس، ویراست دوم، تهران: سمت.
- ۲۲- منصوری لاریجانی، اسماعیل (۱۳۸۸)؛ آشنایی با دفاع مقدس، تهران: پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس.
- ۲۳- هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۷۸)؛ حقیقت‌ها و مصلحت‌ها (گفت و گو)، چاپ اول، تهران: نشر نی.
- ۲۴- ولایتی، علی اکبر (۱۳۷۶)؛ تاریخ سیاسی جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ۲۵- وودز، کوین ام و دیگران (۱۳۹۳)؛ جنگ ایران و عراق از دیدگاه فرماندهان صدام (مصاحبه با سپهبد رعد مجید رشید جمدانی)، ترجمه عبدالمجید حیدری، تهران: نشر مرز و بوم.